

فصلنامه علمی- پژوهشی تاریخ اسلام و ایران دانشگاه الزهراء(س)
سال بیست و پنجم، دوره جدید، شماره ۲۶، پیاپی ۱۱۶، تابستان ۱۳۹۴

تحلیل استنادی مآخذ رساله‌های دکتری رشته تاریخ دانشگاه الزهراء(س) در سال‌های ۱۳۸۰-۱۳۹۱

مهناز مختاری اوغانی^۱
حجت‌الله حسن لاریجانی^۲
شهلا بختیاری^۳

تاریخ دریافت: ۹۳/۴/۲۲

تاریخ تصویب: ۹۳/۹/۲

چکیده

در پژوهش حاضر، به دنبال شناخت الگوهای استناددهی و استفاده از منابع اطلاعاتی در نگارش رساله‌ها به منظور شناسایی نیازهای اطلاعاتی و پژوهشی محققان در حوزه تاریخ از طریق تحلیل استنادی پایان‌نامه‌های دکتری تاریخ در دانشگاه الزهراء(س) بوده‌ایم. نتایج این تحقیق، در تسهیل فرایند پژوهش در این رشته، بسیار مؤثر است.

۱. کارشناس ارشد دانشگاه آزاد اسلامی؛ mokhtarymahnaz@yahoo.com

۲. عضو هیئت علمی گروه کتابداری دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال؛ hamedahl@yahoo.com

۳. دانشیار گروه تاریخ دانشگاه الزهراء(س)؛ dr_shba@yahoo.com

روش پژوهش، از نوع مطالعه‌ی سندی (تحلیل استنادی) است و جامعه‌ی آماری مورد مطالعه، شامل تمام منابع مندرج در فهرست منابع رساله‌های دکتری تاریخ در دانشگاه الزهرا (س) از سال ۱۳۸۰ تا سال ۱۳۹۱ بوده است. در این پژوهش، ۲۵ پایان‌نامه به صورت استنادی بررسی شده و ابزار تحلیل داده‌ها نرم‌افزار مایکروسافت اکسل بوده و در مجموع، حدود ۵۹۴۹ استناد از این پایان‌نامه‌ها استخراج شده است.

بررسی نوع منابع مورد استناد، بیانگر آن است که از مجموع ۲۵ پایان‌نامه مورد نظر، کتاب‌ها با ۴۷۳۶ (۷۹/۶۱ درصد) استناد، در جایگاه پراستنادترین منابع و زبان فارسی با ۳۴۱۴ استناد (۵۷/۳۹ درصد)، زبان غالب بوده و بعد از آن، زبان عربی با ۲۰۳۵ استناد (۳۴/۲۱ درصد) در جایگاه دوم منابع قرار گرفته است. گرایش ایران اسلامی با میانگین ۵۷/۲۵ مورد، بیشترین تعداد استناد را داشته و میانگین نیم‌عمر کل کتاب‌های مورد استناد در گرایش تاریخ اسلام، ۹/۹۰ سال و در گرایش تاریخ ایران اسلامی، ۱۰/۹۷ سال بوده است. میانگین نیم‌عمر کل نشریات مورد استناد در گرایش تاریخ اسلام، ۷/۹۵ سال و در گرایش تاریخ ایران اسلامی، ۸/۶۲ سال بوده است. براساس یافته‌های پژوهش، کتاب‌ها اصلی‌ترین قالب فیزیکی در میان منابع مورد استناد هستند و استناد به کتاب‌ها و مقاله‌های تألیفی، بیش از کتاب‌ها و مقاله‌های ترجمه یا گردآوری شده صورت گرفته است. کتاب‌ها و نشریات فارسی مورد استناد نیز روزآمدتر از کتاب‌ها و نشریات عربی و لاتین بوده‌اند.

واژه‌های کلیدی: تحلیل استنادی، کتاب‌سنجی، نیم‌عمر، منابع و مآخذ، نشریات هسته، گروه تاریخ دانشگاه الزهرا (س).

۱. مقدمه

رساله‌های دانشجویان مقطع دکتری از جمله منابع موجود در کتابخانه‌های دانشگاهی هستند که در کمک به محققان و متخصصان رشته‌های مختلف، نقشی اساسی دارند و ویژگی ژرفنگری و محدود بودن دامنه کار پایان‌نامه‌ها از لحاظ پژوهش، حائز اهمیت فراوان است؛ از این روی، لازم است پایان‌نامه‌ها را از دو دیدگاه بررسی کنیم: یکی به‌عنوان مدارک مفید پژوهشی و دیگری به‌مثابه نوعی کتابشناسی تخصصی به‌اعتبار مآخذ پایانی آن‌ها (مظفری غربا و فدایی عراقی و حرّی، ۱۳۸۴: ۱۶).

یکی از مهم‌ترین ابزارها برای ارزیابی کار پژوهشگران و آگاهی‌یافتن از انتشارات جدید، استفاده از روش کتاب‌سنجی و بررسی استنادهاست. سان‌دیسون^۱ (حرّی و شاه‌بداغی، ۱۳۸۸: ۲-۳) معتقد است استناد، بیانگر آن است که نویسنده می‌خواهد رابطه میان مدرکی را که در دست دارد با نوشته‌ای دیگر نشان دهد. کامپاناریو^۲ (عبدالمجید و نوروزی، ۱۳۸۷: ۷۴) از استنادها به‌عنوان یادداشت‌های موجود در متن اصلی یک اثر علمی یاد کرده که یک ارجاع کتابشناختی به اثری انتشار یافته می‌دهد که این مرجع از سوی نویسنده استفاده یا نقل قول شده است.

در فرهنگ بزرگ سخن، «استناد» به‌معنای مدرک و ملاک قرارداد چیزی و آن را پشتوانه عمل یا گفته خود کردن است (انوری، ۱۳۸۱: ۳۹۰).

بررسی استناد به ما امکان می‌دهد دانش تازه کشف شده را عرضه و بدین صورت، اولویت‌ها را تعیین کنیم (داورپناه، ۱۳۸۴: ۸۷). واژه Bibliometrics (کتاب‌سنجی) از ترکیب دو واژه Biblio به‌معنای «کتاب» و Metric به‌معنای «سنجش» به‌وجود آمده است. واژه «بیبلیو» از کلمه لاتین «بیبلیون»، معادل «بیبیل» یا «بیبیلوس» به‌معنای کتاب گرفته شده و بیبیلوس، شهری در فنیقیه قدیم و محل دادوستد و صدور کاغذ بوده است. واژه «متریکس»، علم اندازه‌گیری را مشخص می‌کند و از کلمات لاتین Metricus یا Metrikos به‌معنای اندازه‌گیری مشتق شده است (سن‌گوپتا^۳، ۱۹۹۲: ۷۷).

---

1. Sandison
2. Companario
3. San Gupta

کتابسنجی^۱، شیوه‌ای است برای مطالعه، بررسی و ارزیابی کمی متون علمی با به‌کارگیری روش‌های آماری در متون مضبوط و منابع آن‌ها؛ به بیان ساده‌تر، با شمارش انتشارات علمی و استادهای متعلق به آن‌ها و کاربرد تحلیل‌های آماری در منابع متون یک رشته علمی، در یک گروه آموزشی، دانشکده، دانشگاه تا سطوح ملی و بین‌المللی می‌توان متون علمی را ارزیابی و با یکدیگر مقایسه کرد (عصاره، ۱۳۷۶: ب: ۶۶). به گفته حرّی (۱۳۸۱: ۶۱۶)، مطالعه استنادی یا تحلیل استنادی^۲، یکی از متداول‌ترین فنون کتاب‌سنجی است که در آن، قواعد حاکم بر رابطه میان مدرک استناددهنده (متن) و مدرک مورد استناد (سند) جست‌وجو و مطالعه می‌شود. کشف گرایش نویسندگان متون علمی در استفاده از انواع محمل‌های اطلاعاتی (کتاب، مقاله، گزارش و...) و تشخیص روزآمدی منابع مورد استفاده نویسندگان، از مهم‌ترین کاربردهای تحلیل استنادی است که از طریق آن، رفتار استنادی پژوهشگران یک حوزه شناسایی می‌شود و تصمیم‌گیری بهتر در فرایند مجموعه‌سازی کتابخانه‌ها و عرضه خدمات ناشی از آن را در پی دارد (حرّی و نشاط، ۱۳۸۱). یکی از منابع علمی‌ای که می‌توان با استفاده از روش تحلیل استنادی، آن را تحلیل و ارزیابی کرد، رساله‌های دانشجویان دوره دکتری است. اعتبار پژوهشی پایان‌نامه‌ها از دو نظر مورد توجه قرار می‌گیرد: یکی ماهیت مسئله تحقیق و دیگری منابع رساله‌ها؛ از این روی، دانشجو در تدوین رساله خود، ناگزیر است برای یافتن سابقه کار یا شواهد تحقیق، متون و منابعی را جست‌وجو و از آن‌ها استفاده کند که گاه از چشم دیگران دور می‌ماند. روی آوردن به اسناد و مدارکی که شناسایی و دستیابی به آن‌ها با دشواری صورت گرفته است، سبب می‌شود فهرست مآخذ رساله‌ها منبعی بسیار باارزش برای آگاهی یافتن از متون مربوط به موضوعی کاملاً محدود باشد؛ به همین دلیل، در معرفی کتابشناسی‌هایی که استفاده از آن‌ها مفید و بلکه ضروری است، فهرست مآخذ رساله‌ها در صدر منابع پیشنهادی قرار دارد. همین ویژگی سبب شده است رساله‌ها از دو دیدگاه در رشته‌های مختلف دانشگاهی و پژوهشی مورد توجه قرار گیرند: یکی به‌عنوان مدرک مفید پژوهشی (به‌اعتبار متن تحقیق) و دیگری به‌مثابه نوعی کتابشناسی تخصصی (به‌اعتبار فهرست مآخذ پایانی)

(حرّی، ۱۳۷۲: ۲۲۶). از طرفی، به گفته جان^۱ و هرویل^۲ (پورشعرباف، ۱۳۷۵: ۸)، مآخذ رساله‌ها طیفی گسترده از علاقه‌های تحقیقاتی را ایجاد می‌کند و از این طریق، میزان کارایی، توانایی و همچنین تازگی و عمق مجموعه (کتابخانه) را بازمی‌تاباند؛ بنابراین با استفاده از تحلیل استنادی رساله‌ها می‌توان مواد و منابع معتبر در یک زمینه خاص را شناسایی کرد.

۲. بیان مسئله

دانشجویان و اعضای هیئت علمی دانشگاه‌ها برای انجام دادن پژوهش‌های خود، به منابع اطلاعاتی گوناگون نیاز دارند و یکی از ملاک‌های مهم برای تهیه مجموعه‌ای مناسب در کتابخانه‌های دانشگاهی، در نظر گرفتن نیاز واقعی مراجعان است؛ اما با توجه به رشد روزافزون و مهارناپذیر تولیدات علمی، افزایش قیمت منابع اطلاعاتی و محدودیت‌های مالی، کتابخانه‌های دانشگاهی، قادر به تهیه تمام منابع مورد نیاز جامعه استفاده‌کننده از منابع خود نیستند؛ از این روی، کتابداران بر آن‌اند تا با صرف هزینه کمتر، بهترین و مناسب‌ترین منابع را در اختیار مراجعان قرار دهند؛ بنابراین از جمله مسائلی که این کتابخانه‌ها با آن، مواجه‌اند، تعیین مواردی همچون پر استفاده‌ترین متون و منابع، پر کاربردترین محمل‌های اطلاعاتی و نیز میزان روزآمدی منابع موجود است. استفاده از روش‌های رایج در کتابسنجی و از جمله تحلیل استنادی می‌تواند در این کار به کتابداران کمک کند. تحلیل استنادی، کاربردهایی فراوان دارد که از جمله آن‌ها می‌توان مواردی همچون تشخیص دادن گرایش نویسندگان متون علمی در استفاده از انواع محمل‌های اطلاعاتی (کتاب، مقاله، نشریه، گزارش و...)، بررسی میزان تازگی یا کهنگی منابع مورد استناد نویسندگان، تعیین پر استنادترین مؤلفان، تعیین متون و منابع هسته و پر کاربرد در حوزه‌های موضوعی مختلف، تبیین الگوی استفاده از انواع منابع در فهرست منابع و سیاست‌گذاری در مجموعه‌سازی کتابخانه‌ها را ذکر کرد. در پژوهش حاضر، با استفاده از روش تحلیل استنادی، مطالعه‌ای هدفمند در این حوزه انجام داده‌ایم.

---

1. Jean

2. Herubel

بنابراین در پژوهش حاضر، به دنبال آن بوده‌ایم که با استفاده از تحلیل استنادی رساله‌های دکتری گروه تاریخ دانشگاه الزهرا (س)، الگوی رفتار استنادی دانشجویان دکتری این گروه در چگونگی استفاده از منابع علمی را تحلیل و منابع پراستناد را بررسی کنیم و بدین ترتیب، به پژوهشگران، دانشجویان و کتابداران کتابخانه تخصصی این گروه در تهیه مجموعه‌ای متناسب با نیازهای کاربران خود یاری رسانیم. انتخاب تعداد رساله‌ها براساس تاریخ دفاع از آن‌ها تا پاییز ۱۳۹۲ صورت گرفته است. به دلیل وجود دو گرایش تاریخ اسلام و تاریخ ایران اسلامی در بیشتر دانشگاه‌های مجری دوره دکتری در کشور، بررسی آن‌ها می‌تواند نمونه و مدخلی برای بحث درباره استناددهی در مقطع دکتری رشته تاریخ به طور عام باشد.

۳. پیشینه پژوهش

پرداختن به تحلیل استنادی در خارج و داخل کشور، همواره از حوزه‌های مورد علاقه گروه‌های دانشگاهی بوده است و بسیاری از محققان در این زمینه آثاری پدید آورده‌اند؛ مانند: کریمیان مزیدی (۱۳۸۱) در مقاله «تحلیل استنادی مآخذ پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد رشته تحصیلی آبیاری دانشگاه‌های شهید چمران اهواز، تهران و فردوسی مشهد (۱۳۶۷-۱۳۷۷)»؛ آژیده (۱۳۸۱) در تحلیل استنادی مآخذ پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد رشته تحصیلی زبان و ادبیات فارسی دانشکده ادبیات دانشگاه تهران (۱۳۷۰-۱۳۷۶)؛ احمدزاده (۱۳۸۴) در تحلیل استنادی مآخذ پایان‌نامه‌های دکترای شهرسازی و معماری دانشکده هنرهای زیبا: ابتدا تا پایان سال ۱۳۸۱؛ تصویری قمصری و جهان‌نما (۱۳۸۵) در مقاله «تحلیل استنادی پایان‌نامه‌های پژوهشگران پژوهشکده مهندسی جهاد کشاورزی»؛ صابری و نیکخواه (۱۳۸۷) در تحلیل استنادی مآخذ پایان‌نامه‌های دکتری علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه آزاد اسلامی - واحد علوم و تحقیقات؛ حداد (۱۳۸۸) در مقاله «تحلیل استنادی مآخذ پایان‌نامه‌های دکتری ارتباطات دانشکده علوم اجتماعی و ارتباطات علامه طباطبایی»؛ فرج‌پهلوی و زمانی (۱۳۸۹) در تحلیل استنادی مآخذ پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد حوزه شیمی دانشگاه شهید چمران اهواز و دانشگاه شیراز در سال‌های ۱۳۸۰-۱۳۸۷؛

ایزدی (۱۳۸۹) در تحلیل استنادی و تعیین منابع اثرگذار در پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد معماری دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان در سال‌های ۱۳۷۹-۱۳۸۶؛ پناهی (۱۳۹۰) در تحلیل تطبیقی استنادهای پایان‌نامه‌های دکتری روانشناسی عمومی دانشگاه‌های علامه طباطبایی و تربیت مدرس طی سال‌های ۱۳۸۹-۱۳۹۰؛ گودن^۱ (۲۰۰۱) در تحلیل استنادی پایان‌نامه‌های دکتری رشته تحصیلی شیمی در دانشگاه ایالتی اوهایو؛ نصیر و کومار (۲۰۱۱) در تحلیل استنادی پایان‌نامه‌های دکتری ارائه‌شده به گروه اقتصاد دانشگاه اسلامی علیجار هند^۲ طی سال‌های ۱۹۹۰-۲۰۱۰؛ فاشی (۲۰۱۲) در تحلیل استنادی پایان‌نامه‌های موجود در دانشکده اقتصاد کشاورزی دانشگاه فدرال آکور نیجریه؛ بورمن^۳ و شلا^۴ (۲۰۱۱) در تحلیل استنادی پایان‌نامه‌های حقوق ارائه‌شده به دانشگاه دهلی^۵. همان‌گونه که می‌بینیم، در رشته‌های مختلف، تحلیل استنادی صورت گرفته است؛ اما به سبب ماهیت تحقیق‌محور بودن رشته تاریخ و تکیه بسیار زیاد آن بر داده‌های منابع تاریخی و به‌ویژه منابع موجود در کتابخانه‌ها، لزوم تحلیل استنادی در این رشته، بیشتر احساس می‌شود.

۴. هدف‌های پژوهش

هدف اصلی از این پژوهش، شناخت الگوهای استناددهی به منابع اطلاعاتی و استفاده از آن‌ها برای انجام دادن تحقیقات علمی، نگارش مقاله‌ها و پایان‌نامه‌های دکتری رشته تاریخ در دانشگاه الزهرا (س) با تکیه بر روش تحلیل استنادی رساله‌های موجود است و بدین وسیله می‌توان به شناخت هر چه بیشتر نیازهای اطلاعاتی محققان دست یافت.

۵. پرسش‌های پژوهش

برای رسیدن به هدف‌های پژوهش، پرسش‌هایی درباره توزیع فراوانی استنادها از نظر شکل فیزیکی و پراکندگی زبانی منابع مورد استناد، میانگین تعداد استنادها در هر پایان‌نامه

---

1. Gooden
2. Aligarh Muslim University, India
3. Burman
4. Sheela
5. University of Delhi

به تفکیک گرایش تحصیلی، توزیع فراوانی استنادها از نظر قالب کتاب و مقاله (تألیف، ترجمه یا گردآوری)، پربسامدترین کتاب‌ها و نشریه‌های فارسی، عربی و لاتین، و تعیین نیم عمر کتاب‌های فارسی، عربی و لاتین در پایان‌نامه‌های مورد بررسی به تفکیک گرایش تحصیلی مطرح کرده و در پاسخگویی به پرسش‌های پژوهش کوشیده‌ایم.

۶. واژگان تحقیق

در این پژوهش، از واژگانی بدین شرح استفاده شده است:

۶-۱. منابع اطلاعاتی

تعریف مفهومی این اصطلاح، عبارت است از هرگونه سند یا مدرک مکتوب یا غیرمکتوب که شامل نوعی اطلاع باشد (سلطانی و راستین، ۱۳۷۹: ۳۹۵). به لحاظ تعریف عملیاتی، در این پژوهش، منظور از منابع اطلاعاتی، آن دسته از منابعی است که در پایان‌نامه‌های مورد مطالعه، به آن‌ها استناد شده است. این منابع عبارت‌اند از: کتاب‌ها، مقاله‌ها، نشریه‌ها، پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها، مقاله‌های ارائه شده در کنفرانس‌ها، طرح‌های پژوهشی، جزوه‌های درسی، وبسایت‌ها، گزارش‌ها، اسناد دولتی، روزنامه‌ها، و مدخل‌های دانشنامه‌ها و دایرةالمعارف‌ها.

۶-۲. منابع (مآخذ)

در حوزه تعریف مفهومی، کتابشناسی، کتابنامه یا منابع و مآخذ عبارت است از نام و مشخصات کتاب‌ها و دیگر مواد خواندنی به صورت فهرستی که معمولاً در آخر کتاب‌ها قرار می‌دهند (سلطانی و راستین، ۱۳۷۹: ۳۳۸).

به لحاظ تعریف عملیاتی، در این پژوهش، منابع (مآخذ) عبارت است از کلیه کتاب‌ها، نشریات، پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها، طرح‌های تحقیقاتی، صفحات وب، مقالات ارائه شده در کنفرانس‌ها و نیز نسخه‌های خطی که در تهیه رساله‌های دانشجویان از سال ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۱ (۲۵ رساله) از آن‌ها استفاده شده و فهرستشان در آخر رساله‌ها آمده است.

۳-۶. نیم عمر

به لحاظ تعریف مفهومی، نیم عمر به مدت زمانی اطلاق می شود که نیمی از کل منابع استناد شده در آن مدت انتشار یافته باشد. هرچه طول این مدت کمتر باشد، استناد به منابع روزآمد بیشتر است و برعکس، هرچه طول این مدت، بیشتر باشد، استناد به منابع روزآمد، کمتر خواهد بود (سن گوپتا، ۱۳۷۹). نیم عمر به ارزش مدرکی معین با کم کردن سال نشر آن از میانه سال های نشر مدرکی تعیین می شود که به آن استناد کرده اند (تیمورخانی، ۱۳۸۱: ۳۶).

به لحاظ تعریف عملیاتی، در این پژوهش، منظور از نیم عمر، مدت زمانی است که نیمی از کتاب ها و نشریات مورد استناد در رساله های دانشجویان از سال ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۱ (۲۵ رساله) مورد مطالعه در آن مدت انتشار یافته اند.

۴-۶. نشریات هسته

به لحاظ تعریف مفهومی، در هر موضوع، دو گروه از نشریات وجود دارند: نخست، نشریات هسته یا مرکزی که بیشترین بهره برداری از آن ها صورت گرفته و تعداد مقالاتی که در آن موضوع منتشر می شود، زیاد است؛ بنابراین، استفاده از آن ها به مراتب بیش از دیگر نشریات در آن موضوع است؛ دوم، نشریاتی که تعداد مقاله ها و میزان بهره برداری از آن ها کم است و به آنان نشریات ماوراء هسته مرکزی می گویند (اکبری، ۱۳۸۷: ۱۷).

به لحاظ تعریف عملیاتی، در این پژوهش، منظور از نشریات هسته، آن هایی است که بیشترین میزان استنادها را به خود اختصاص داده اند.

۵-۶. تحلیل استنادی

به لحاظ تعریف مفهومی، تحلیل استنادی، یکی از روش های کمی است که برای ارزیابی متون علمی براساس شمارش استنادهای تعلق گرفته به آن متون استفاده می شود (عصاره، ۱۳۷۷: ۳۴).

از منظر تعریف عملیاتی، در این پژوهش، تحلیل استنادی عبارت است از بررسی و شمارش ارجاع‌ها در رساله‌های دکتری دانشجویان رشته تاریخ دانشگاه الزهرا (س) از سال ۱۳۸۰ تا سال ۱۳۹۱ به انواع منابع اطلاعاتی، اعم از کتاب‌ها، مقاله‌های چاپ‌شده در نشریه‌ها، پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها، طرح‌های پژوهشی، مجموعه مقالات ارائه‌شده در کنفرانس‌ها، اسناد، گزارش‌ها، وب‌سایت‌ها و میکروفیلم‌ها.

۷. روش پژوهش

در پژوهش حاضر، از روش تحلیل استنادی که یکی از روش‌های کتابسنجی است، برای گردآوری داده‌ها استفاده شده است. واژه «کتابسنجی» را نخستین بار، بریچارد^۱ (۱۹۶۹) به کار برد. به عقیده وی، کتابسنجی عبارت از کاربرد روش‌های آماری و ریاضی برای بررسی چگونگی نشر کتاب‌ها، مقاله‌ها و دیگر ابزارهای تبادل افکار انسانی و شیوه استفاده از آنهاست. یکی از روش‌های پر استفاده در کتابسنجی، روش تحلیل استنادی است که در آن، متون علمی بر اساس شمارش استنادهای تعلق گرفته به آنها ارزیابی می‌شوند. فرضی که بنیاد روش‌های مختلف تحلیل استنادی قرار گرفته و احکامی متنوع را سبب شده، این است که بین سند و متن، نوعی رابطه محتوایی وجود دارد و متن، کم‌وبیش به همان موضوع سند می‌پردازد (حرّی، ۱۳۶۲). در پژوهش حاضر، با استفاده از روش تحلیل استنادی برای بررسی رساله‌های دانشجویان دکتری تاریخ در دانشگاه الزهرا (س) کوشیده‌ایم نیازهای اطلاعاتی دانشجویان و رفتارهای استنادی آنها را تحلیل کنیم.

۸. جامعه آماری پژوهش

در این پژوهش، جامعه آماری را کلیه منابع مورد استناد در رساله‌های دکتری تاریخ در دانشکده ادبیات، زبان‌ها و تاریخ دانشگاه الزهرا (س) که بین سال‌های ۱۳۸۰-۱۳۹۱ از آنها دفاع شده است، تشکیل می‌دهند که در مجموع، شامل ۵۹۴۹ استناد در دو گرایش

رشته تاریخ دانشگاه الزهرا (س) در مقطع دکتری (نخست، تاریخ اسلام و دوم، تاریخ ایران اسلامی) هستند.

۹. ابزار جمع‌آوری اطلاعات

در این پژوهش، جمع‌آوری داده‌ها با حضور در کتابخانه دانشگاه و مشاهده مستقیم رساله‌ها انجام شده است. برای تحلیل داده‌ها، تمامی موارد استخراج شده در مرحله گردآوری داده‌ها به نرم‌افزار Microsoft Excel انتقال یافت و در این نرم‌افزار، داده‌ها براساس فیلدهای موردنظر از رساله‌ها در ستون‌های مجزا مرتب شدند؛ سپس فراوانی، درصد فراوانی، میانگین و دیگر موارد استخراج و براساس آن‌ها جدول‌هایی ترسیم شد.

۱۰. بخش نظری

تحلیل استنادی، کاربردهای بسیار دارد و از سال ۱۹۶۳م. به صورت‌های گوناگون از آن استفاده شده است که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از: بهبود کنترل کتابشناختی متون رشته‌های مختلف، تعیین منابع هسته، گروه‌بندی منابع، ردگیری گسترش اندیشه‌ها و رشد متون علمی، پیش‌بینی روند انتشارات، تبیین الگوی استفاده از انواع منابع در فهرست منابع، و سیاست‌گذاری برای مجموعه‌سازی کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی (حرّی، ۱۳۸۱: ۶۱۹). ارزیابی کمی و کیفی دانشمندان، انتشارات و مؤسسات علمی، مطالعه توسعه تاریخی علم و فناوری جست‌وجو و ارزیابی اطلاعات، ترسیم موضوعی رشته‌های مختلف، مطالعه تاریخ علم، شناسایی روابط بین مجله‌ها، کشف گرایش‌های نویسندگان مقاله‌ها در استفاده از منابع اطلاعاتی متفاوت، تعیین میزان روزآمدی منابع و نویسندگان پراستناد استفاده می‌شود (عبدالمجید، ۱۳۸۶: ۸۲).

بی‌تردید، چنین تحلیلی اشکال‌هایی هم دارد که بیشتر به دو بخش مربوط می‌شوند: الف) اشکال‌های مربوط به فرض: در این حوزه، فرض این است که میان متن و سند(های) آن، نوعی رابطه مفهومی وجود دارد؛ درحالی که درواقع، عواملی دیگر، مؤلف مقاله را خواسته یا ناخواسته، به تصمیم‌گیری درباره نوع مآخذ مقاله خود وادار می‌کنند؛

مانند استنادنکردن به مقالات پیشین؛ آگاه‌نبودن از وجود مقالات مهم که در حرکت علمی یک حوزه سهم داشته‌اند به دلیل ناآشنایی مؤلف با زبان اصلی یک مقاله؛ علاقه‌های شخصی نویسنده در استناد به آثار پیشین و وجود منابعی همچون نمایه استنادی علوم و همزادانش در غرب (زیرا مؤلف یقین دارد برای راه یافتن به این نمایه باید به آثار برزگان حوزه مورد نظر خود یا حوزه‌های مجاور استناد کند)؛ مقید کردن نویسندگان به محدودیت ذکر منابع به دلیل دشواری بازیابی مقاله از طریق مآخذ از جانب برخی نشریات (حرّی، ۱۳۷۲: ۲۹۹).

ب) اشکال‌های مربوط به روش: از آنجا که در تحلیل استنادی، بیشتر، از روش‌های کمی و آماری استفاده می‌شود، از برخی مسائل نیز غفلت می‌شود که از جمله آن‌ها می‌توان موارد زیر را نام برد:

- استفاده مورد توجه قرار نمی‌گیرد؛ یعنی مشخص نمی‌شود آیا نویسنده مقاله، متن اطلاعات مقاله مآخذ را رد یا آن‌ها را تأیید کرده است.
- در هیچ‌یک از روش‌های پیشین مشخص نمی‌شود کدام جنبه از مآخذ در متن منعکس شده است. ممکن است یک مآخذ در چند مقاله استفاده شود؛ ولی یکی از مفاهیم آن بهره برده، دیگری روش آن را اقتباس کرده و نفر سوم از نتایج آن، بهره‌مند شده باشد.
- گاه کشف نقل با واسطه یا بی‌واسطه در مقاله‌های علمی، چندان ساده نیست؛ زیرا نویسنده مقاله، ممکن است از یک یا چند منبع پیشین، از طریق منابعی دیگر که واسط محسوب می‌شوند، استفاده کند؛ ولی به صورت مستقیم به منبع اصلی استناد کند؛ بدون آنکه نامی از آن منبع واسط ذکر کند؛ بدین ترتیب، برخی حلقه‌های زنجیره استناد، مقام واقعی خود را در این شبکه به دست نمی‌آورند.

در پایان، ذکر این نکته لازم است که استفاده از تحلیل استنادی باینکه امروزه در غرب رواج یافته، تنها زمانی قابل دفاع است که مسلّم باشد رابطه میان سند و متن، صرفاً از نوع علمی است و هیچ یک از عوامل جنبی که ممکن است از شخصی ترین تصمیم گیری ها تا عناصر زبانی، جغرافیایی، اجتماعی و... را شامل شود، در این حوزه دخیل نبوده است (حرّی، ۱۳۷۲: ۳۰۱).

۱۱. انواع تحلیل استنادی

از آغاز پیدایش روش تحلیل استنادی، پژوهش های فراوان در این زمینه صورت گرفته است؛ البته در این پژوهش ها فقط به رابطه میان سند و متن توجه نشده؛ بلکه بر مبنای این رابطه و با توجه به فرض این گونه تحلیل ها، روابط میان خود «متن» ها یا «سند» ها نیز موضوع پژوهش های بسیار بوده و اساس راه حل هایی برای گزینش متون بنیانی و کشف معتبر از نامعتبر قرار گرفته است؛ به همین سبب و برای سهولت بررسی این گونه پژوهش ها می توان آن ها را از لحاظ شیوه عمل، به دو گروه عمده، شامل تحلیل استنادی عمودی و تحلیل استنادی افقی تقسیم کرد (حرّی، ۱۳۸۱: ۶۱۸). در اینجا، هر یک از این دو گروه را معرفی می کنیم:

الف) تحلیل استنادی عمودی: غرض از کشف قواعد حاکم بر رابطه متن و زنجیره استناد، آن است که یکی از فعالیت هایی که در آن حوزه و با استفاده از این گونه تحلیل صورت می گیرد، تعقیب یک اندیشه از طریق رد گیری استنادها برای رسیدن به نخستین طراح یک فکر یا بدعت در یک حوزه علمی و به قولی، به منظور استفاده در تدوین تاریخ علوم است.

در این روش، فرض بر آن است که عمل استناد، سبب می شود خواسته یا ناخواسته، شبکه ای میان اسلاف (اسناد) و اخلاف (متون) در یک زمینه پدید آید. هر بار که نویسنده ای به مقاله های پیشین استناد می کند، نه تنها بر حجم انتشارات آن زمینه می افزاید؛ بلکه بر بافت شبکه ارتباطی آن زمینه نیز اثر می گذارد. اثر گذاری در اینجا به معنای حضور یک مدرک در سیاهه مآخذ آثاری است که بعداً در آن زمینه منتشر شده است؛ بدین

ترتیب، ارزش یک مقاله علمی بر مبنای تأثیر در مقاله‌ها و نوشته‌های بعدی (حضور در مجموعه مآخذ آن‌ها) تعیین می‌شود (حرّی، ۱۳۷۲: ۲۹۵).

ب) تحلیل استنادی افقی: منظور از این گونه تحلیل، کشف رابطه احتمالی میان خود مآخذ (سندها) یا خود مقاله‌ها (متن‌ها) است. اگر بپذیریم میان یک مقاله و مآخذش، رابطه‌ای برقرار است، به این نتیجه می‌رسیم که اگر دو مقاله دارای مآخذ مشترک باشند یا دو مآخذ در مقاله‌هایی، پیوسته در کنار یکدیگر استفاده شوند، باید میان آن دو مقاله با یکدیگر و این دو مآخذ با هم از لحاظ موضوعی، شباهتی موجود باشد. حالت اول را «اشتراک در مآخذ» و حالت دوم را «اشتراک در متن» می‌نامند (حرّی، ۱۳۸۱: ۶۱۸).

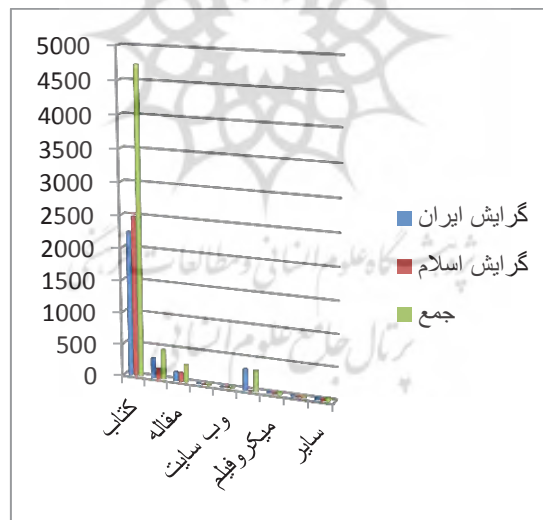
۱۲. جمع‌بندی

مرور پژوهش‌های انجام‌شده در داخل و خارج کشور نشان می‌دهد در بیشتر این پژوهش‌ها شکل فیزیکی، زبان، تاریخ انتشار، میانگین تعداد استنادها و نیم‌عمر منابع مورداستناد بررسی و مطالعه شده است؛ علاوه بر آن، پراستنادترین مؤلفان و منابع تعیین شده‌اند. به‌طور کلی، هدف عمده از این پژوهش‌ها شناخت الگوهای استناددهی و استفاده از منابع اطلاعاتی در انجام دادن پژوهش‌های علمی، و نگارش مقاله‌ها و رساله‌ها بوده است که به شناسایی هرچه بیشتر نیازهای اطلاعاتی محققان کمک می‌کنند. در هریک از این پژوهش‌ها سعی شده است با شناخت هرچه بیشتر گروه‌های مختلف پژوهشگر از طریق مطالعه الگوهای استناددهی آن‌ها، چشم‌انداز روشن‌تری از نیازهای اطلاعاتی آنان به‌دست آید. این پژوهش‌ها بیشتر در محیط‌های دانشگاهی با تأکید بر پایان‌نامه‌ها و رساله‌های دانشجویی (در مقطع تحصیلات تکمیلی) انجام شده‌اند؛ زیرا این منابع از مهم‌ترین آثار پژوهشی محسوب می‌شوند. در پژوهش حاضر هم بر مبنای مباحث نظری و پیشینه‌های ذکر شده، تحلیل استنادی پایان‌نامه‌های دکتری تاریخ در دانشکده ادبیات، زبان‌ها و تاریخ دانشگاه الزهرا (س) به‌منظور بررسی متغیرهای موردنظر صورت گرفته است؛ بدین منظور، با استفاده از روش تحلیل استنادی، همه استنادهای ذکر شده در مآخذ این رساله‌ها به‌لحاظ

استنادی تحلیل شده است تا شکل فیزیکی، زبان، نیم عمر، وضعیت تألیف و ترجمه منابع مورد استناد و نیز پراستنادترین کتابها و نشریات تعیین شوند.

۱۳. یافته‌ها

در رشته تحصیلی تاریخ، در گرایش ایران اسلامی، از مجموع ۳۱۱۷ استناد، ۲۲۴۹ استناد (۷۲/۱۵ درصد) و در گرایش تاریخ اسلام، از مجموع ۲۸۳۲ استناد، ۲۴۸۷ منبع (۸۷/۸۱ درصد) از نوع کتاب بوده است؛ به طوری که در این دو گرایش، از مجموع ۵۹۴۹ استناد، کتابها با ۴۷۳۶ استناد (۷۹,۶۱ درصد)، عمده ترین منبع مورد استناد در این رشته تحصیلی بوده و پس از آن، نشریه‌ها با ۴۶۳ استناد (۷/۷۸ درصد) و اسناد با ۳۲۷ استناد (۵/۴۹ درصد)، به ترتیب در رتبه‌های دوم و سوم قرار گرفته‌اند؛ همچنین کمترین استنادها به رساله‌ها (دوازده استناد، معادل بیست درصد) بوده است.

شکل ۱. توزیع فراوانی میزان استناد بر اساس شکل فیزیکی منابع مورد استناد در رساله‌های دکتری رشته تاریخ، گرایش اسلام و ایران اسلامی، دانشکده ادبیات، زبان‌ها و تاریخ دانشگاه الزهرا (س) در سال‌های ۱۳۸۰-۱۳۹۱

جدول ۱. توزیع فراوانی میزان استناد بر اساس شکل فیزیکی منابع مورد استناد در

رساله‌های دکتری رشته تاریخ، گرایش اسلام و ایران اسلامی،

دانشکده ادبیات، زبان‌ها و تاریخ دانشگاه الزهرا (س) در سال‌های ۱۳۸۰-۱۳۹۱

شکل فیزیکی منبع	تاریخ ایران اسلامی		تاریخ اسلام		جمع
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	
کتاب	۶۳۸۱	۵۱/۱۸۸	۸۷۳۱	۱۷/۸۷	۱۵۱۶۸
تشریح	۰	۰/۰	۳۵۱	۰/۳۵	۳۵۱
مجموعه مقاله	۰	۰/۰	۳۸۱	۰/۳۸	۳۸۱
پایان‌نامه	۰	۰/۰	۰/۱۳	۰/۰۱۳	۰/۱۳
وب‌سایت	۰	۰/۰	۷	۰/۰۰۷	۷
اسناد	۶۳/۰	۱/۰	۶۸/۰	۰/۰۰۱	۱۳۱/۰
میکروفیلم	۸۸۸	۰/۰۰۸۸۸	۰	۰/۰	۸۸۸
نسخه‌های خطی	۷۱	۰/۰۰۷۱	۳۸	۰/۰۰۳۸	۱۰۹
موارد دیگر	۳۶/۰	۰/۰۰۳۶	۶	۰/۰۰۰۶	۴۲/۰
جمع	۸۱۱۳	۰/۰۰۸۱۱۳	۲۸۷۱	۰/۰۰۲۸۷۱	۱۰۹۸۴
تعداد	۱۱	۰/۰۰۱۱	۱۳	۰/۰۰۱۳	۲۴

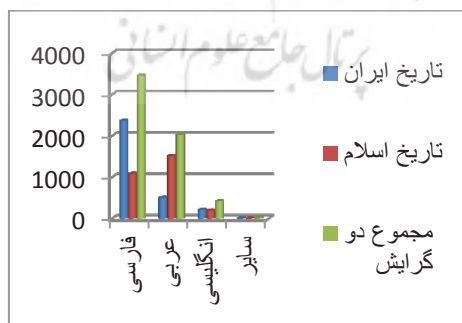
در رشته تاریخ، گرایش اسلام، زبان عربی با ۱۵۲۲ استناد (۵۳/۷۴ درصد) از ۲۸۳۲ استناد، زبان غالب در منابع مورد استناد بوده است. پس از آن، منابع فارسی زبان با ۱۰۹۳ استناد (۳۸/۵۹ درصد) و منابع انگلیسی زبان با ۲۰۷ استناد (۷/۳۱ درصد) در رتبه‌های بعدی قرار گرفته‌اند. در گرایش تاریخ ایران اسلامی، زبان فارسی با ۲۳۷۱ استناد (۷۶/۰۷ درصد) و منابع عربی زبان و انگلیسی زبان به ترتیب با ۵۱۳ استناد (۱۶/۴۶ درصد) و ۲۱۸ استناد (۶/۹۹ درصد) در رتبه‌های بعدی قرار دارند.

در مجموع، در پایان‌نامه‌های مربوط به این دو گرایش، زبان فارسی با ۳۴۶۴ استناد (۵۸/۲۳ درصد) از مجموع ۵۹۴۹ استناد، زبان غالب در منابع مورد استناد بوده است. پس از آن، منابع عربی زبان با ۲۰۳۵ استناد (۳۴/۲۱ درصد) در جایگاه دوم قرار گرفته‌اند. و دیگر زبان‌ها (شامل زبان‌های ترکیه‌ای و اردو) با ۲۵ استناد (۰/۴۳ درصد)، کمترین استناد را به خود اختصاص داده‌اند.

جدول ۲. توزیع فراوانی میزان استناد براساس زبان منابع مورد استناد در رساله‌های دکتری رشته تاریخ در دو گرایش ایران و اسلام، دانشگاه الزهرا (س) در سال‌های ۱۳۸۰-۱۳۹۱

جمع		دیگر زبان‌ها		انگلیسی		عربی		فارسی		زبان گرایش‌ها
		درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	
۱۰۰	۲۸۳۲	۰/۳۶	۱۰	۷/۳۱	۲۰/۷	۵۳/۷۴	۱۵۲۲	۳۸/۵۹	۱۰۹۳	تاریخ اسلام
۱۰۰	۳۱۱۷	۰/۴۸	۱۵	۶/۹۹	۲۱/۸	۱۶/۴۶	۵۱۴	۷۶/۰۷	۲۳۷۱	تاریخ ایران اسلامی
۱۰۰	۵۹۴۹	۰/۴۳	۲۵	۷/۱۶	۴۲/۵	۳۴/۲۱	۲۰۳۵	۵۸/۲۳	۳۴۶۴	جمع

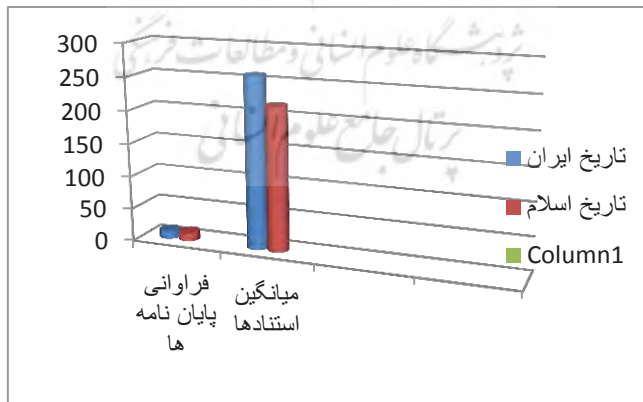

شکل ۲. توزیع فراوانی میزان استناد براساس زبان منابع مورد استناد در رساله‌های دکتری رشته تاریخ در دو گرایش ایران و اسلام، دانشگاه الزهرا (س) در سال‌های ۱۳۸۰-۱۳۹۱

در گرایش تاریخ اسلام، میانگین تعداد استناد برای هر پایان‌نامه، ۲۱۷/۸۵ مورد و در گرایش تاریخ ایران اسلامی، ۲۵۹/۷۵ مورد بوده است؛ بنابراین، بیشترین میانگین تعداد استناد، مربوط به پایان‌نامه‌های گرایش ایران اسلامی با مجموع فراوانی ۳۱۱۷ استناد (۲۵۹/۷۵ درصد) است. در مجموع، در این دو گرایش تحصیلی، میانگین تعداد استناد در پایان‌نامه‌ها ۲۳۷/۹۶ بوده است.

جدول ۳. فراوانی تعداد پایان‌نامه‌ها، استنادها و میانگین تعداد استنادها در رساله‌های دکتری رشته تاریخ، دانشکده ادبیات، زبان‌ها و تاریخ دانشگاه الزهرا (س) در سال‌های ۱۳۸۰-۱۳۹۱

میانگین تعداد استناد در رساله‌ها	مجموع استنادها		پایان‌نامه‌ها		استناد / گرایش تحصیلی
	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	
۲۱۷/۸۵	۴۷/۶۰	۲۸۳۲	٪۵۲	۱۳	تاریخ اسلام
۲۵۹/۷۵	۵۲/۴۰	۳۱۱۷	٪۴۸	۱۲	تاریخ ایران اسلام
۲۳۷/۹۶	٪۱۰۰	۵۹۴۹	٪۱۰۰	۲۵	جمع

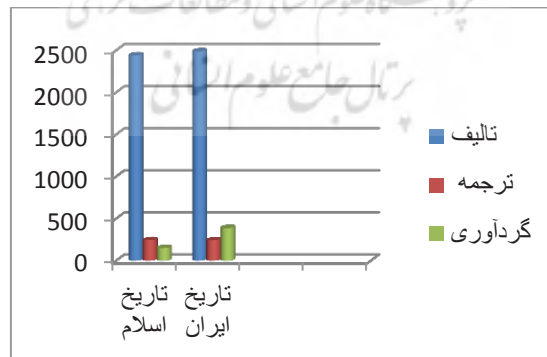

شکل ۳. توزیع فراوانی تعداد پایان‌نامه‌ها، استنادها و میانگین تعداد استنادها در رساله‌های دکتری رشته تاریخ، دانشکده ادبیات زبان‌ها و تاریخ، دانشگاه الزهرا (س) در سال‌های ۱۳۸۰-۱۳۹۱

در گرایش تاریخ اسلام، کتاب‌ها و مقاله‌های تألیفی با ۲۴۳۹ استناد (۸۶/۱۲ درصد) و در گرایش ایران اسلامی با ۲۴۸۸ استناد (۷۹/۸۲ درصد)، بیش از کتاب‌ها و مقاله‌های ترجمه و گردآوری شده مورد استناد قرار گرفته‌اند. در مجموع، در این دو گرایش تحصیلی، بیشترین استنادها به کتاب‌ها و مقاله‌های تألیفی با ۴۹۲۷ مورد (۸۲/۸۳ درصد) بوده و پس از آن، کتاب‌ها و مقاله‌های ترجمه‌ای با ۴۸۵ استناد (۸/۱۵ درصد) در جایگاه دوم قرار گرفته‌اند.

جدول ۴. توزیع فراوانی میزان استناد به کتاب‌ها و مقاله‌های تألیفی، ترجمه‌ای و گردآوری شده در رساله‌های دکتری رشته تاریخ با گرایش‌های ایران و اسلام، دانشکده ادبیات، زبان‌ها و تاریخ دانشگاه الزهرا (س) در سال‌های ۱۳۸۰-۱۳۹۱

جمع		گردآوری		ترجمه		تألیف		وضعیت تألیف، ترجمه و گردآوری	رشته تحصیلی
۱۰۰	۲۸۳۲	۵/۳۰	۱۵۰	۸/۵۸	۲۴۳	۸۶/۱۲	۲۴۳۹	تاریخ اسلام	
۱۰۰	۳۱۱۷	۱۲/۴۱	۳۸۷	۷/۷۷	۲۴۲	۷۹/۸۲	۲۴۸۸	تاریخ ایران اسلامی	

شکل ۴. توزیع فراوانی میزان استناد به کتاب‌ها و مقاله‌های تألیفی، ترجمه‌ای و گردآوری شده در رساله‌های دکتری رشته تاریخ با گرایش‌های ایران و اسلام، دانشکده ادبیات، زبان‌ها و تاریخ دانشگاه الزهرا (س) در سال‌های ۱۳۸۰-۱۳۹۱

در گرایش تاریخ اسلام، کتاب‌های *دایرةالمعارف بزرگ اسلامی*، *مروج الذهب و معادن الجواهر*، *الملل و النحل*، *تجارب الامم و تعاقب الهمم*، *من لا يحضره الفقيه و دانشنامه جهان اسلام* از پراستنادترین کتاب‌های فارسی و عربی، و کتاب‌های *The Encyclopedia of Islam* و *Encyclopedia of Religion and Ethics* پراستنادترین کتاب‌های لاتین بوده است. در گرایش ایران اسلامی، کتاب‌های تاریخ ایران، *ناسخ التواریخ*، *مروج الذهب و معادن الجواهر*، *سفرنامه*، *جامع التواریخ و تاریخ ایران بعد از اسلام*، پراستنادترین کتاب‌های فارسی و عربی، و کتاب‌های *The Encyclopedia of Religion and Ethics* و *Encyclopedia Iranica (b0ktisu)* پراستنادترین کتاب‌های لاتین بوده‌اند. در مجموع، از میان ۲۴۸۷ استناد (۸۷/۸۱ درصد) در گرایش تاریخ اسلام، ۸۸ مورد و در مجموع، از ۲۲۴۹ استناد (۷۲/۱۵ درصد) در گرایش ایران اسلامی، ۴۸ مورد، مربوط به کتاب‌های ذکر شده بوده است.

در گرایش تاریخ اسلام، *آینه پژوهش و فرهنگنامه*، پراستنادترین نشریات فارسی و *Arabic and Islamic Studies* پراستنادترین نشریات لاتین و در گرایش ایران اسلامی، *تعلیم و تربیت*، *روزنامه شفق*، *روزنامه اطلاعات*، *ایران‌شهر*، *نامه فرهنگستان*، *بررسی‌های تاریخی و کتاب ماه تاریخ و جغرافیا* پراستنادترین نشریات فارسی و *Communautes Syriaques en Iran et Naft Magazine Iranian Studies* و *Iraq des Origines a 1552* پراستنادترین نشریات لاتین بوده‌اند. به‌طور کلی، از مجموع ۳۱۰ استناد (۹/۹۴ درصد) در گرایش تاریخ ایران اسلامی، ۱۴۶ استناد و از مجموع ۱۵۳ استناد (۵/۴۰ درصد) در گرایش تاریخ اسلام، بیست استناد، مربوط به نشریات ذکر شده است.

در گرایش تاریخ اسلام، میانگین نیم‌عمر کل کتاب‌های مورداستناد، ۹/۹۰ سال و در گرایش تاریخ ایران اسلامی، ۱۰/۹۷ سال است. در گرایش تاریخ اسلام، میانگین نیم‌عمر کل نشریات مورداستناد، ۷/۹۵ سال و در گرایش تاریخ ایران اسلامی، ۸/۶۲ سال است.

۱۴. نتیجه گیری

با توجه به یافته‌های پژوهش و بررسی نتایج، پیشنهاد‌های زیر را می‌توان ذکر کرد:

الف) گرایش دانشجویان به استفاده از منابع مکتوب و فارسی‌زبان، و استفاده نکردن از منابع و پایگاه‌های الکترونیکی و وبسایت‌ها که مسلماً نیازمند آشنایی کافی با زبان‌های انگلیسی و عربی است، تأمل و برنامه‌ریزی‌ای هدفمند از سوی گروه آموزشی مربوط را می‌طلبد و یافتن دلایل این گرایش‌ها می‌تواند موضوع تحقیق‌هایی سودمند در این زمینه و دست یافتن به راهکارهایی کاربردی در هدایت پژوهش‌های دانشجویان، برآوردن نیازهای اطلاعاتی و بهره‌وری بیشتر در انجام دادن پژوهش‌های آنان باشد.

ب) با توجه به اهمیت استفاده از منابع عربی و انگلیسی‌زبان در انجام دادن امور پژوهشی و با در نظر داشتن میانگین استفاده از این منابع در پژوهش حاضر، خریداری منابع عربی و انگلیسی‌زبان، معرفی این منابع از طرف کتابخانه گروه به دانشجویان، و هدایت پژوهش‌های دانشجویان به سمت این منابع از طریق استادان، ترغیب دانشجویان به یادگیری هرچه بیشتر زبان‌های عربی و لاتین برای استخراج منابع اطلاعاتی مورد نیاز در این رشته از طریق عبور از درگاه‌های مجازی و اتصال به دنیای دانش جهانی، بسیار ضروری است.

ج) با توجه به زیادبودن سرعت دسترسی به منابع غیرچاپی و روزآمدی آن‌ها مانند بانک‌های اطلاعاتی و اینترنت، و افزایش روزافزون استفاده از این گونه منابع در کشورهای دیگر، شناسایی پایگاه‌های معتبر علمی و ورود به درگاه‌های علمی الکترونیک مربوط، به منظور استفاده هرچه بهتر محمل‌های اطلاعاتی و پایگاه‌های اطلاعاتی تمام‌متن معتبر، از سوی دانشکده مهیا و معرفی و اطلاع‌رسانی آن‌ها به پژوهشگران و دانشجویان تاریخ

پیشنهاد می‌شود و اتصال به پایگاه‌های اطلاعاتی، شبکه‌ها و وبسایت‌های مرتبط و شناسایی و معرفی منابع اطلاعاتی مفید برای محققان این رشته از طریق کتابخانه از جمله سرویس‌دهی مرجع مجازی در غنی‌تر کردن مجموعه کتابخانه گروه به منابع روزآمد می‌تواند مفید باشد.

د) پایان‌نامه‌ها به اعتبار نظارت دقیقی که از جانب استادان راهنما و مشاور بر آن‌ها اعمال می‌شود، از بهترین منابع تحقیقاتی به‌شمار می‌آیند؛ علاوه بر آن، فهرست منابع هر پایان‌نامه، نوعی کتابشناسی موضوعی و تخصصی محسوب می‌شود. اساسی‌ترین مشکل موجود در بررسی پایان‌نامه‌ها رعایت نشدن استانداردها و قوانین کتابشناختی در ضبط منابع مورد استفاده بوده و شایسته است نویسندگان پایان‌نامه‌ها از یکی از شیوه‌های استاندارد کتابنامه‌نویسی برای درج اطلاعات کتابشناختی منابع مورد استناد خود بهره‌گیرند؛ بدین منظور پیشنهاد می‌شود استانداردهای کتابنامه‌نویسی موجود از سوی گروه‌های آموزشی یا کتابخانه دانشکده در اختیار دانشجویان قرار گیرد و آنان به استفاده از یکی از آن استانداردها ملزم شوند.

ه) از آنجا که نشریات از جمله مهم‌ترین منابع برای پژوهش و نگارش پایان‌نامه‌ها هستند و نتایج به‌دست آمده نشان می‌دهد در بعضی رشته‌ها، از نشریات و به‌ویژه نشریات تخصصی عربی و لاتین، چندان استفاده نشده است. پیشنهاد می‌شود دانشگاه به تهیه شکل‌های چاپی و الکترونیک نشریات اقدام کند و همچنین امکاناتی بیشتر را برای استفاده از پایگاه‌های الکترونیک فراهم آورد.

و) بررسی مهم‌ترین دلایل استفاده نشدن یا کاربرد کم تألیفات علمی اعضای هیئت علمی دانشگاه از سوی دانشجویان دکتری در انجام دادن پژوهش‌ها و پایان‌نامه‌ها و رساله‌های دانشجویی پیشنهاد می‌شود.

منابع

- اکبری، خدیجه و اشرف بزرگی (۱۳۸۷). «تحلیل استنادی مقالات نمایه‌سازی‌شده ارسالی توسط سازمان انرژی اتمی ایران به پایگاه اطلاعاتی اینیس طی سال‌های ۱۳۸۱-۱۳۸۵». *دانش‌شناسی*. ش ۳. ص ۱۵-۲۷.
- انوری، حسن (۱۳۸۱). *فرهنگ بزرگ سخن*. تهران: سخن.
- پناهی، عبدالعظیم (۱۳۹۰). *تحلیل تطبیقی اسنادهای پایان‌نامه‌های دکتری روانشناسی عمومی دانشگاه‌های علامه طباطبایی و تربیت مدرس*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی. دانشگاه علامه طباطبایی.
- پورشعرباف، الهه (۱۳۷۵). *تحلیل استنادی مآخذ پایان‌نامه‌های فارغ‌التحصیلان دانشکده علوم پایه دانشگاه تربیت مدرس در سال‌های ۱۳۶۷-۱۳۷۴*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی. دانشگاه تربیت مدرس.
- تصویری قمصری، فاطمه و محمدرضا جهان‌نما (۱۳۸۵). «تحلیل استنادی پایان‌نامه‌های پژوهشگران پژوهشکده مهندسی جهاد کشاورزی». *فصلنامه کتاب*. ش ۶۷. ص ۷۵-۸۸.
- تیمورخانی، افسانه (۱۳۸۱). «تحلیل استنادی مقالات تألیفی». *فصلنامه کتاب*. ش ۵۱. ص ۳۲-۴۵.
- حداد، زهرا (۱۳۸۸). «تحلیل استنادی مآخذ پایان‌نامه‌های دکتری ارتباطات دانشکده علوم اجتماعی و ارتباطات علامه طباطبایی». *فصلنامه کتاب*. ش ۷۸. ص ۱۳۹-۱۵۲.
- حرّی، عباس (۱۳۶۲). «تحلیل استنادی و شباهت‌های آن با علم الحدیث». *نشر دانش*. ش ۴، (۲). ص ۱۱-۱۷.
- _____ (۱۳۷۲). *مروری بر اطلاعات و اطلاع‌رسانی*. تهران: هیئت‌امنای کتابخانه‌های عمومی کشور، دبیرخانه.
- _____ (۱۳۸۱). «تحلیل استنادی». در *دایرةالمعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی*. ج ۱. ص ۶۱۶-۶۲۰. تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.

- حرّی، عباس و اعظم شاه‌بداغی (۱۳۸۳). «استناد در آثار علمی: چاله‌ها و چالش‌ها». *مجله روانشناسی و علوم تربیتی دانشگاه تهران*. ش ۶۹. ص ۶۵-۹۶.
- حرّی، عباس و نرگس نشاط (۱۳۸۱). «بررسی رفتار استنادی نویسندگان مقاله‌های مندرج در مجله روانشناسی و علوم تربیتی دانشگاه تهران از آغاز تا پایان سال ۱۳۷۹». *مجله روانشناسی و علوم تربیتی دانشگاه تهران*. ش ۳۲ (۲). ص ۱-۳۱.
- سلطانی، پوری و فروردین راستین (۱۳۷۹). *دانشنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی*. تهران: فرهنگ معاصر.
- سن گوپتا، آی. ان. (۱۳۷۹). «مروری بر کتاب‌سنجی، اطلاع‌سنجی، علم‌سنجی و کتابخانه‌سنجی». ترجمه مهردادخت وزیری. *اطلاع‌رسانی*. ش ۱۰ (۳). ص ۳۸-۵۸.
- عبدالمجید، امیرحسین (۱۳۸۶). «تحلیل استنادی: تعاریف و کاربردها». *فصلنامه علوم و فناوری اطلاعات*. ش ۲۲ (۳). ص ۷۳-۸۸.
- عبدالمجید، امیرحسین و یعقوب نوروزی (۱۳۸۷). «کتاب‌سنجی: مروری بر تعاریف و کاربردها». *کتاب ماه کلیات*. ش ۱۲۵. ص ۲۲-۲۹.
- عصاره، فریده (۱۳۷۶ الف). «بررسی مختصر کتاب‌سنجی». *فصلنامه کتاب*. ش ۳۲. ص ۹۰-۱۰۸.
- _____ (۱۳۷۶ ب). «کتاب‌سنجی». *مجله علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه شهید چمران اهواز*. ش ۳ (۳ و ۴). ص ۶۳-۷۷.
- _____ (۱۳۷۷). «تحلیل استنادی». *فصلنامه کتاب*. ش ۳۵ و ۳۶. ص ۳۴-۴۸.
- _____ (۱۳۸۵). «کتاب‌سنجی». در *دایرةالمعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی*. ج ۲. ص ۱۵۵۶-۱۵۶۱. تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
- عطارها، حامد (۱۳۸۸). *بررسی جهتگیری‌های موضوعی در تولیدات علمی ایران و کشورهای خاورمیانه در نمایه گسترش یافته استنادی علوم در سال‌های ۱۹۹۸-۲۰۰۷*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی. دانشگاه شیراز.

- کریمیان مزیدی، محمدعلی (۱۳۸۱). «تحلیل استنادی مآخذ پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد آبیاری دانشگاه‌های شهید چمران اهواز، تهران و فردوسی مشهد». *مجله علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز*. ش ۳۷. ص ۶۲-۷۸.
- گارفیلد، یوجین (۱۹۸۳). «چگونه استناد کنیم؟». ترجمه عبدالحسین فرج‌پهلوی. *مجله علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه شهید چمران اهواز*. ش ۱-۲. ص ۱۲۷-۱۴۱.
- مظفری غربا، رستم، غلام‌رضا فدایی عراقی و عباس حرّی (۱۳۸۴). «تحلیل استنادی پایان‌نامه‌های دکتری شیمی دانشگاه تهران و دانشگاه تربیت مدرس (۱۳۷۶-۱۳۸۳)». *مجله کتابداری*. ش ۳۹. ص ۱۵-۴۳.
- مکی زاده، فاطمه (۱۳۸۷). «تحلیل استنادی پایان‌نامه‌های رشته جغرافیا (برنامه‌ریزی شهری) در دانشگاه‌های تهران، تربیت مدرس و یزد (۱۳۷۶-۱۳۸۴) با تأکید بر پایان‌نامه‌های مورد استناد به‌عنوان عامل اثرگذار». *فصلنامه کتاب*. ش ۷۶. ص ۱۲۵-۱۴۸.
- منصوریان، یزدان (آبان ۱۳۸۹). «افراط و تفریط در استناد». *پایگاه خبری و کتابداری و اطلاع‌رسانی*. ش ۱۲، ۱۵.
- Burman, Joginder Singh and M. Sheela (January 2011). *Citation Analysis of Dissertation of Law Submitted to University of Delhi*. Library Philosophy and Practice (E-Journal). Retrieved February 4, 2012 from the World Wide Web: <http://digitalcommons.unl.edu>.
- Fasae, Kehinde Joseph (2012). *Citation Analysis of Dissertation and Theses Submitted to the Department of Agricultural Economics And Extension*. Federal University of Technology Akure. Nigeria. Library Philosophy and Practice (E-Journal). Retrieved February 4, 2012 from the World Wide Web: <http://unllib.unl.edu>.
- Nasir, Jamal, Kumar, Devendra (2011). *Citation Analysis of Doctoral Dissertations Submitted between 1990 and 2010 in the Department of Economics*. Aligarh Muslim University. Aligarh (India). Chinese Librarianship: An International Electronic Journal. 32. Retrieved February 4, 2012 from the World Wide Web: <http://iclc.us>.